

ZAKON O OBVEZNEM IZVODU

**Značilnosti sodobnih zakonov in razvoj obveznega izvoda na
Slovenskem**

Specialistična naloga

**Mentorji:
Ivo Pintarič
mag. Bernard Rajh**

Ljubljana, 14.10.1993

Eva Kodrič-Dačić

KAZALO

OBVEZNI IZVOD: ZNAČILNOSTI SODOBNIH ZAKONOV	3
1 UVOD	3
2 AVTORSKA PRAVICA KOT OSNOVA ZA ZAKON O OBVEZNEM IZVODU ..	6
3 NADZOR TISKA KOT OSNOVA ZA ZAKON	8
4 OBVEZNI IZVOD V SLUŽBI DRŽAVE	9
4.1 URADNE PUBLIKACIJE IN VLADNI DOKUMENTI	9
4.2 CENZURNI IZVOD	10
5 KNJIŽNICE, KI IMAJO PRAVICO DO OBVEZNEGA IZVODA	11
6 ŠTEVILO OBVEZNIH IZVODOV	12
7 ZAVEZANCI	14
8 GRADIVO	15
9 ZBIRANJE OBVEZNEGA IZVODA	18
9.1 Časovni rok	19
9.2 Ustanove, ki zbirajo obvezni izvod	19
9.3 Nadzor dotoka in sankcioniranje	20
LITERATURA IN VIRI	22
OBVEZNI IZVOD NA SLOVENSKEM OZEMLJU (1807-1941)	23
10 UVOD	23
11 OBVEZNI IZVOD V AVSTRIJSKEM CESARSTVU IN V ILIRSKIH PROVINCAH	23
11.1 ILIRSKÉ PROVINCE	24
11. 2 AVSTRIJSKO CESARSTVO	25
12 OBVEZNI IZVOD NA SLOVENSKEM MED OBEMA VOJNAMA	29
13 SKLEP	32
LITERATURA IN VIRI	35

OBVEZNI IZVOD: ZNAČILNOSTI SODOBNIH ZAKONOV

1 UVOD

Obvezni izvod je na kratko "metoda s katero določene knjižnice po zakonu prejemajo enega ali več izvodov vsake knjige ali druge publikacije, ki je izšla ali je natisnjena v državi"¹.

To je zelo kratka vendar ustrezna definicija fenomena, ki je nastal tako rekoč z iznajdbo tiska, dobil univerzalno veljavo ter z razvojem družbe pridobival nove in nove funkcije. Kot navaja Gerhard Pomassl v svojem pregledu zakonov o obveznem izvodu, je imelo leta 1977 105 držav od 174 (tj. 60%) zakone o obveznem izvodu².

Poglejmo zdaj, kako je prišlo do nastanka tega zakona in kakšne so značilnosti modernih zakonov po svetu:

Želja oblasti po nadzoru knjižne produkcije je zelo stara in se pojavi že pred izumom tiska. V začetku tretjega stoletja je egiptovski kralj Ptolomej I ukazal pregledati vse ladje, ki so priplule v aleksandrijsko пристanišče. Knjige, ki so jih našli na ladjah, so zasegli, jih odnesli v aleksandrijsko knjižnico, tam prepisali, kopijo vrnili lastniku, original pa zadržali. V skladu z našim pojmovanjem helenizma lahko pripišemo Ptolomejevemu ukazu kulturno funkcijo, saj ga je verjetno navdihovala prestižna želja po znanju in bogati knjižnici.

Dobrih 1800 let kasneje, ko francoski kralj Franc Prvi izda prvi zakon o obveznem izvodu (Ordonnace de Montpelier, 1537), je osnovno gibalo za sprejem zakona drugačno. To je nadzor nad tiskom. Francija slabih sto let po izumu tiska izpolnjuje vse potrebne pogoje: dovolj razvito tiskarsko industrijo ter porajajočo se centralizirano državo, ki že vsebuje mehanizme za svoje varstvo. Značilno je, da Francija v tem času ni gospodarsko najbolj razvita evropska država. Taka je njena cvetoča in svobodomiselna soseda Nizozemska. Strah pred krivoverskimi idejami, ki jih je protestantizem zasejal po Evropi, je v Franciji rezultiral v zakonu o nadzoru tiska. Nizozemska, kjer vlada svoboda veroizpovedi, dobi tak zakon šele stoletja kasneje in še to na popoloma drugačnih temeljih, tj. na osnovi zakona o avtorskih pravicah.

Zgodovinsko gledano je torej nadzor tiska prvi razlog za nastanek zakona o obveznem izvodu. Vendar bi bili krivični, če bi tvorcem francoskega zakona iz leta 1537 pripisovali

¹The librarians' glossary. 3rd. ed. - Aldershot : Gower, 1977, str..482.

²Pomassl, Gerhard: Survey of existing legal deposit laws. - Paris : UNESCO, 1977, str.84.

le ta namen. V ozadju cenzure so se skrivali tudi kulturni razlogi zbiranja in ohranjanja narodne dediščine, če uporabim moderno dikcijo, ter dopolnjevanje kraljeve knjižnice.

Leta 1709 stopi v Angliji v veljavo Statute of Anne, zakon, ki pomeni tudi prvo pravno določitev avtorstva v zgodovini. Zakon predstavlja pravi preskok v razumevanju intelektualne lastnine. Do takrat so se avtorske pravice³ vezale predvsem na tiskarja in založnika. Združene države Amerike sprejemajo svoj zakon o avtorskih pravicah po angleškem vzoru leta 1790. Tako postane avtorska pravica podlaga zakonu o obveznem izvodu v vseh državah, ki so se zgledovale po anglo-ameriški zakonodaji.

V sedemnajstem stoletju večina evropskih držav že pozna zakon o obveznem izvodu. Leta 1637 ga uvede Anglija, 1624 Avstrija, 1661 Finska in Švedska, 1697 Norveška in Danska. Prvotni osnovi zakonov, cenzura in avtorske pravice, sta postopoma odstopali mesto drugim, v svoji osnovi bolj kulturnim motivom. Vendar je proces počasen in sodobne osnove za zakon, ki se nam danes zdijo popolnoma samoumevne, se eksplicitno pojavijo šele po drugi svetovni vojni. Tako moderni zakoni o obveznih izvodih v splošnih določbah za zakon navajajo sledeče funkcije:

- ohranitev narodne kulturne dediščine,
- izdelava nacionalne bibliografije,
- dostopnost vseh publikacij za znanstvene in raziskovalne namene.

Kot funkcije sekundarnega pomena pa se pojavljajo:

- cenzura,
- dokazilo o avtorskih pravicah,
- statistika,
- omogočanje mebibliotečne izposoje,
- izmenjava publikacij.

Kot že rečeno imajo sodobni zakoni o obveznem izvodu različne osnove za svoj nastanek. Analogno temu najdemo določbe o obveznem izvodu v različnih zakonih. Velika Britanija in Združene države Amerike na primer še danes urejajo svoj obvezni izvod z določbami zakona o avtorskih pravicah. Druge države, katerih obvezni izvod je temeljil na cenzuri, pa so ga urejale z zakonom o tisku. Samostojni zakoni o obveznem izvodu so relativno mladi, pojavijo se šele po drugi svetovni vojni.

V splošnem lahko rečemo, da je rešitev toliko, kolikor je držav. Kanada ima na primer določbe o obveznem izvodu vključene v ustavo, kar nekaj evropskih držav pa je brez zakona o obveznem izvodu (Švica, Nizozemska, Grčija, Andora, San Marino, Lichtenstein, Vatikan).

³ Ekskluzivna, pravno zaščitena pravica do izdajanja in prodajanja vsebine in oblike literarnega, glasbenega ali likovnega dela. Avtorke pravice veljajo do avtorjeve smrti in določeno število let po njej.

Pojav obveznega izvoda se seveda ni mogel izogniti knjižničarski stroki. V zadnjih dvajsetih letih je nastalo nekaj pomembnih strokovnih del, ki jih pri raziskavi tega problema ni mogoče obiti.

Leta 1977 je UNESCO v sodelovanju z IFLA v Parizu pripravil mednarodni kongres o nacionalnih bibliografijah in v zvezi s tem kongresom sta nastali dve pomembni deli: Survey of existing legal deposit laws avtorja G. Pomassla in priročnik za izdelavo zakona o obveznem izvodu Study on a model law for legal deposit, ki ga je sestavila Jean Lunn. Leta 1981 je bil na Dunaju seminar o obveznem izvodu v organizaciji LIBER (Ligue des Bibliothèques Europeennes de Recherche), ki je prinesel poročila o aktualnih problemih v zvezi z obveznim izvodom.

Deset let kasneje leta 1991 izide obsežen in ambiciozno zastavljen pregled zakonov o obveznem izvodu (The international guide to legal deposit), ki ga je napisal Jan T. Jasion. Priročnik prinaša pregled vseh zakonov o obveznih izvodih, njihovo kratko predstavitev ter pregled depozitarnih knjižnic. Delu daje vrednost poleg številnih faktografskih podatkov čisto nov pogled na pomen obveznega izvoda, ki ga Jan T. Jasion najde v obveznem izvodu kot osnovi za pravico do informiranja in splošni dostopnosti publikacij.

V svoji predstavitvi obveznih izvodov sem se opirala predvsem na referate, ki so bili predstavljeni na seminarju na Dunaju leta 1981 in na konkretne veljavne zakone. Mednarodni pregledi zakonov o obveznem izvodu, tako Pomasslov kot Jasionov in konec koncev tudi tisti, ki ga prinaša Encyclopedia of Library and Information Science, so zaradi svoje želje po kompleksnosti nujno pomankljivi. Zakoni o obveznih izvodih se v zadnjem času v veliko državah spreminjajo, zato so podatki ob izidu lahko že zastareli. Pregledi niso dosledni ne v kriterijih, s katerimi se obračajo na zakone, ne v številu podatkov, ki jih prinašajo. Dostikrat predstavitve tudi niso dovolj natančne ali poglobljene, da bi bile razumljive. Zato iz teh splošnih priročnikov črpam le podatke za ilustracijo, v predstavitev pa se obračam na veljavne zakone, ki sem jih imela na razpolago oz. na posamične analize zakonov.

Naj končam tale uvod z mislijo Jana T. Jasiona o pomenu obveznega izvoda, z mislijo, s katero Jasion uvod začinja:

“Obvezni izvod, na kratko povedano, omogoča državljanom dostop do vsega v državi objavljenega gradiva. Na njem temelji načelo splošne dostopnosti publikacij, kot tudi za različni nacionalni zakoni, ki govorijo o svobodi do informiranosti. Brez svobodnega dostopa do vsega, kar je izdala vlada ali zasebnik, bi bila pravica do informiranosti omejena in nepopolna.”⁴

⁴Jasion, T. Jan: The International Guide to Legal Deposit. - Aldershot : Ashgate, 1991, str.3.

2 AVTORSKA PRAVICA KOT OSNOVA ZA ZAKON O OBVEZNEM IZVODU

Obvezni izvod kot del zakonskih aktov, ki zagotavljajo avtorske pravice, se je najprej pojavil v Angliji v začetku osemnajstega stoletja. Leta 1790 ga prevzamejo Združene države Amerike. Danes ima zakone na tej osnovi kar nekaj držav. Poleg že omenjenih še: Avstralija, Nova Zelandija, Kanada, Irska in države Latinske Amerike.

Anglija je uvedla prvi zakon o obveznem izvodu že v začetku sedemnajstega stoletja. Leta 1610 je prepričal Sir Thomas Bodley, diplomat in znanstvenik, člani družbe Stationer's Company, ki je imela v tistem času monopol nad tiskarstvom in založništvom, da so dali univerzi v Oxfordu izvod vsake knjige, ki so jo tiskali. Ta privatni dogovor je leta 1637 prešel v zakon. Število knjižnic, ki imajo privilegij obveznega izvoda, se kmalu poveča in v obdobju do leta 1801 - 1836 ima pravico do obveznega izvoda kar 11 knjižnic, danes pa le še šest. Zavezanec je založnik.

Še danes je v veljavi 15. sekcija (alineja) zakona o avtorskih pravicah iz leta 1911. Določbe so kratke in ker se bom nanje še večkrat sklicevala, jih navajam v celoti :

(1) The publisher of every book published in the United Kingdom shall, within one month after the publication, deliver, at his own expense, a copy of the book to the trustees of British Museum, who shall give a written receipt for it.

(2) He shall also, if written demand is made before the expiration of 12 months after publication, deliver within one month after receipt of that written demand or, if the demand was made before publication, within one month after publication, to some depot in London named in the demand a copy of the book for, or in accordance with the directions of, the authority having the control of each of the following libraries, namely : The Bodleian Library, Oxford, the University Library of the Faculty of Advocates at Edinburg, and the Library of Trinity College, Dublin, and subject to the provisions of this section the National Library of Wales. In the case of an encyclopaedia, newspaper, review, magazine, or work published in a series of numbers or parts, the written demand may include all numbers or parts of the work which may be subsequently published.

(3) The copy delivered to the trustees of the British Museum shall be a copy of the whole book with all maps and illustrations belonging thereto, finished and coloured in the same manner as the best copies of the book are published, and shall be bound, sewed or stitched together, and on the best paper on which the book is printed.

(4) The copy delivered for the other authorities mentioned in this section shall be on the paper on which the largest number of copies of the book is printed for sale, and shall be in the like condition as the book prepared for sale.

(5) The books of which copies are to be delivered to the National Library of Wales shall not include book of such classes as may be specified in regulations to be made by the Board of Trade.

(6) If a publisher fails to comply with this section, he shall be liable on summary conviction to a fine not exceeding five pounds and the value of the book, and the fine shall be paid to the trustees or authority to whom the book ought to have been delivered.

(7) For the purposes of this section the expression "book" includes every art or division of a book pamphlet, sheet of letterpress, sheet of music, map, plan, chart or table separately published, but shall not include any second or subsequent edition of a book unless such edition contains additions or alterations either in the letterpress or in the maps, prints, or other engravings belonging thereto.⁵

Združene države Amerike uveljavijo zakon o avtorskih pravicah po angleškem vzoru leta 1790. Pogoj za priznavanje avtorskih pravic je bila prijava dela, tj. predložitev naslovne strani pred tiskom in kopije knjige po izidu. Kasneje v okviru Library of Congress ustanovijo Copyright Office, kamor zavezanci pošiljajo po dva izvoda svojih publikacij. V praksi še danes veljajo nespremenjeni zakona o avtorskih pravicah iz leta 1911 (Copyright Law of U.S; U.S. Code, Title 17).

Obvezni izvod, ki so ga prejemale knjižnice, je bil torej stranski proizvod zakona o zaščiti avtorskih pravic. Obvezni izvod kot potrdilo in dokaz avtorstva je izgubil svoj pomen z Bernsko konvencijo (Artikel 14). Ta zagotavlja pravice, ki izhajajo iz avtorstva brez vsake registracije dela. Zadošča že sama objava dela. Nekaterne države so kljub podpisu konvencije ohranile obvezni izvod (npr. Velika Britanija), druge pa so ga ukinile. Tako je storila Nizozemska, ki je v devetnajstem stoletju imela zakon o obveznem izvodu, po podpisu Bernske konvencije leta 1912 pa ga je opustila. Danes si nizozemski knjižničarji spet poskušajo izboriti obvezni izvod, saj ga razumejo kot edino ustrezno podlago za izdelavo nacionalne bibliografije.

Združene države Amerike niso podpisale Bernske konvencije in so ohranile postopek, ki je zahteval za priznanje avtorskih pravic predložitev dveh kopij dela, prošnjo in plačilo takse do leta 1976. Za zaščito avtorskih pravic zadošča od tega leta tudi v ZDA le "notice of copyright", na vseh publikacijah, ki so namenjene za javno distribucijo. Lastnik avtorskih pravic mora v treh mesecih po izidu dela predložiti dve popolni kopiji Uradu za avtorske pravice (Copyright Office). Ta ga preda v uporabo in na razpolaganje Library of Congress. Copyright Office izdaja vsako polletje katalog publikacij, ki jih je prejela.

⁵ Bell, Richard: Legal deposit in the United Kingdom, LIBER bulletin, 182, št.18, str.44-45.

Library of Congress ne prevzame vsega gradiva, ki ga prejme Copyright Office. Približno 40% gradiva, ki ga izloči, sestavljajo propagandno gradivo, trgovski katalogi, igrače, drobni tiski na splošno.

Obvezni izvod, katerega osnova je zaščita avtorskih pravic, ima seveda svoje prednosti in pomankljivosti. Ker prvotni namen ni izgradnja nacionalne zbirke oziroma izdelava narodne bibliografije, izpade velik del gradiva, ki bi ga sicer nacionalna knjižnica morala ohraniti. Izpade torej vse gradivo, ki nima oznake copyright, ker je le-to namenjeno prostemu razširjanju oz. je splošnega družbenega pomena ali pa je namenjeno interni uporabi. Sem spadajo na eni strani luksuzne izdaje, ki nimajo oznake avtorskih pravic zaradi svoje ekskluzivnosti, na drugi strani pa dnevniki in periodika, vladne publikacije ter publikacije raznih služb in ustanov, ki so namenjene javnemu razširjanju. Samoumeven predmet obveznega izvoda pa postanejo filmi, radijski programi in podobno.

3 NADZOR TISKA KOT OSNOVA ZA ZAKON

Zakoni o obveznih izvodih, ki so zgodovinsko nastali na osnovi zakonov, katerih namen je bil nadzor tiska, imajo nekatere skupne značilnosti:

- pojavijo se kot deli zakonov o tisku,
- zavezanec je praviloma tiskar,
- obvezne izvode zbirajo tožilstva, sodišča ali celo policija.

Na Slovenskem poznamo tak zakon od leta 1854. Šele po drugi svetovni vojni dobijo knjižnice svoj zakon o obveznem izvodu, medtem ko javna tožilstva do leta 1990 prejemajo "cenzurni izvod" na osnovi Zakona o javnem obveščanju⁶. "Cenzurni izvodi" so preko javnih tožilstev našli takšno ali drugačno pot do knjižnic. NUK je dolga leta prejemal del teh obveznih izvodov, ostanek pa je verjetno našel svoje mesto na policah zasebnih ali reprezentančnih knjižnic.

V Evropi so zakoni o obveznem izvodu, ki se navezujejo na nadzor tiska, v večini. Take zakone poznajo skandinavske države: Danska, Norveška, Švedska, Finska, iz takih osnov so zrastle zakoni Francije, Italije, bivše Jugoslavije itd...

Prav italijanski zakon o obveznem izvodu, relikv iz leta 1939, kaže vse značilnosti take zakonodaje, zato ga na kratko predstavljam:

Vsak tiskar mora poslati štiri kopije publikacij prefekturi domače province, en izvod pa lokalnemu prokuratorju (javni tožilec). Prefektura od štirih izvodov obdrži enega za lokalno knjižnico, ostale tri pa prejmejo naslednje knjižnice:

- Biblioteca nazionale centrale di Firenze,

⁶Zakon o javnem obveščanju: UL SRS, 1986, št.2, str.158, 57. člen.

- Biblioteca nazionale centrale "Vittorio Emanuele II" di Roma,
- Biblioteca del Senato della Repubblica.

Gradivo je treba dostaviti pred distribucijo; kršitejem je zagroženo z globo, v skrajnih primerih tiskar za določen čas izgubi licenco.

Knjižničarji tako ne morejo direktno vplivati na izvajanje zakona, čas med oddajo knjige in njeno registracijo v knjižnici pa je občutno predolg.

4 OBVEZNI IZVOD V SLUŽBI DRŽAVE

Jasno sliko o zakonih o obveznem izvodu publikacij za knjižnice zamegljujeta dve posebnosti. To sta obvezni izvod uradnih publikacij in vladnih dokumentov ter "cenzurni izvod", ki je namenjen le nadzoru tiska.

4.1 URADNE PUBLIKACIJE IN VLADNI DOKUMENTI

Ustrezno definicijo uradnih publikacij, prinaša UNESCO-va konvencija o izmenjavi uradnih publikacij:

"For the purpose of the present Convention, the following are considered official publications and government documents when they are executed by the order and at the expense of any national governmental authority: parliamentary documents, reports and journals and other legislative papers; administrative publications and reports from central, federal and regional governmental bodies; national bibliographies, State handbooks, bodies of law, decisions of the Courts of Justice; and other publications as may be agreed."⁷

V praksi vsaka država zase definira obseg uradnih publikacij, pri tem pa je važno, da so v njem vedno zajete publikacije in dokumenti zakonodajnih in upravnih teles ter statistični podatki.

Obvezni izvod uradnih publikacij in z njim povezana distribucija sta nastala kot logična posledica uveljavljanja zakonodaje in uprave na nekem področju. Postopek lahko ureja posebna zakonodaja (ZDA), lahko pa ga urejajo določbe v okviru Zakona o obveznem izvodu, kakor je praksa pri nas. Posebne zakone o obveznem izvodu uradnih publikacij imajo poleg ZDA še številne druge države (npr. Kanada in Poljska). Posebnost so federalno urejene države, kjer njihovi konstitutivni deli uveljavljajo svoje specifične rešitve. Jan T. Jasion navaja v svojem delu kot zanimivost Veliko Britanijo in Kanado, kjer je zakonodaja, ki se nanaša na obvezni izvod uradnih publikacij, urejena z internimi predpisi in celo - tajna.

⁷Handbook on the international exchange of publications. - Paris : UNESCO, 1964, str. 66.

ZDA so razvile zelo razvejan sistem distribucije in hrambe vladnih publikacij, ki ga ureja zakon iz leta 1962. S terminom depository library (depository library) poimenujejo v ZDA knjižnice, ki imajo pravico do izvoda uradnih publikacij, ne pa do obveznega izvoda v našem pomenu besede.

ZDA so se ob svojem nastanku soočile z ogromnim teritorijem, na katerem so morale uveljaviti svojo zakonodajo in oblast. Zaradi prostranosti kontinenta je postalo informiranje o delu vladnih teles pravi tehnični problem in že v začetku devetnajstega stoletja so začeli graditi mrežo depository knjižnic. Njihovo število je do leta 1971 naraslo na 1390, urad pa, ki razpošilja uradne publikacije (Superintendent of Documentation), je istega leta razposlal preko 13.000.000 vladnih publikacij⁸.

V Sloveniji trenutno ni organizacije, ki bi zbirala, hranila in razpošiljala slovenske uradne publikacije. Prav tako nimamo bibliografije uradnih publikacij. Obvezni izvod uradnih publikacij ureja 11. člen veljavnega Zakona o obveznem pošiljanju tiskov, ki se glasi: "Poleg obveznih izvodov tiska iz prvega odstavka 9.člena zakona morajo založniki (izdajatelji) uradnih publikacij pošiljati Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani za mednarodno menjavo uradnih publikacij največ 15 obveznih izvodov vsakega tiska, ki ima značaj uradne publikacije.Število teh obveznih izvodov določi v začetku vsakega leta Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani..."⁹.

Do razpada Jugoslavije je distribucijo slovenskih uradnih publikacij vršil Jugoslovanski bibliografski inštitut v Beogradu. Treba bo na novo določiti organizacijo, ki bo opravljala to funkcijo, vse uradne publikacije pa opremiti z ISSN in ISBN številko.

4.2 CENZURNI IZVOD

Termin cenzurni izvod se nanaša na obvezni izvod publikacij, ki jih prejemajo tožilstva, sodišča, policijski uradi, ministrstva za notranje zadeve. Namenjeni so nadzoru tiska. Izraz cenzura v tej zvezi formalno ni popolnoma ustrezen, saj se cenzura praviloma opravlja pred izdajo dela, vsebinsko pa dobro pojasnjuje namen takih izvodov.

Nekatere države urejajo depozit obveznega izvoda za knjižnice in za nadzor tiska z istim zakonom, druge ločeno. V prejšnjem poglavju opisani italijanski zakon ilustrira prvo možnost, veljavna avstrijska in slovenska zakonodaja pa drugo.

V Sloveniji so do leta 1990 prejemala cenzurni obvezni izvod slovenska javna tožilstva. Zakon o javnem obveščanju (UL SRS, 1986, št.2, str.158)¹⁰ je v 57.členu predpisoval tiskarju oziroma založniku (če časopis ni bil natisnjen ali razmnožen v tiskarni), da mora

⁸Encyclopedia of Library and Information Science, vol. 14, str. 158.

⁹Zakon o obveznem pošiljanju tiskov, UL SRS, 1972, št. 55, str. 433.

¹⁰Zakon je bil izdan na osnovi jugoslovanskega Zakona o preprečevanju zlorabe svobode tiska in drugih oblik javnega obveščanja (UL SFRJ, {t.58-843/76), ki v 4. členu predpisuje dva izvoda za javno tožilstvo.

prve tri izvode (Sic! - tudi Zakon o obveznem pošiljanju tiskov zahteva prvih 22 izvodov) poslati pristojnemu temeljnemu javnemu tožilstvu.

5 KNJIŽNICE, KI IMAJO PRAVICO DO OBVEZNEGA IZVODA

Število in tip knjižnic, ki imajo pravico do obveznega izvoda se spreminjata od države do države. Odvisna sta od zgodovinskega razvoja, regionalne delitve in splošne ekonomske razvitosti. Na eni strani srečamo države kot so npr. ZDA, ki z obveznim izvodom zalagajo le svojo nacionalno knjižnico, na drugi strani pa se znajde Slovenija, ki poleg nacionalke zalaga še univerzitetno in vse glavne regijske knjižnice.

Knjižnice, ki prejemajo obvezni izvod, niso vezane le na ozemlje države, za katero določen zakon velja. Tako kot zagotavlja Slovenija obvezni izvod za slovenski knjižnici v Trstu in Celovcu, tudi britanski zakon pripisuje obvezni izvod Trinity Collegeu v Dublinu. Irska v zameno pošilja svoje obvezne izvode v Veliko Britanijo. Portugalska prav tako pošilja svoj obvezni izvod v Brazilijo, Alžirija pa v Francijo. Ozemlje, ki ga pokriva nek zakon o obveznem izvodu torej zamejujejo meje tradicionalnega kulturnega vpliva, ne le administrativne razmejitve. Podobno tudi v Nemčiji dobivajo obvezni izvod knjižnice v mestih, ki so bile v preteklosti center določene regije. Kljub temu, da je zdaj to področje drugače razmejeno, pravica knjižnic ostaja.

Večina zakonov priznava pravico do obveznega izvoda v prvi vrsti nacionalnim knjižnicam, sledijo univerzne knjižnice, knjižnice regionalnih centrov in knjižnice vladnih ustanov.

Kot že rečeno sta tip in število knjižnic odvisna od zgodovinskega razvoja. Oglejmo si nekaj primerov: V Veliki Britaniji leta 1610 pride do sporazuma med University of Oxford in Stationer's Company. Privatni sporazum, ki ga je dosegel Thomas Bodley, je leta 1637 uzakonjen. Leta 1662 dobita privilegij še dve knjižnici: Royal Library (kasnejši British Museum oz. British Library) in Library of the University of Cambridge. V letih 1801-1836 ima obvezni izvod največje število knjižnic: 11. Danes prejema obvezni izvod 6 knjižnic: British Library, Bodleian Library, Oxford, The University Library, Cambridge, The Library of the Faculty of Advocates at Edinburgh, The Library of Trinity College, Dublin, The National Library of Wales.

Drugačne osnove na katerih so grajeni zakoni o obveznih izvodih, se kažejo danes tudi v različnih tipih knjižnic, ki te izvode prejemajo. Po italijanskem zakonu poleg dveh nacionalnih knjižnic prejema obvezni izvod tudi vladna knjižnica. Knjižnice, ki so v domeni državne uprave, so dokaj pogoste. Njihov namen je v prvi vrsti informiranje vlade, parlamenta in državnih organov. Poleg Italije tudi naša druga sosedna Avstrija zalaga z obveznim izvodom dve taki knjižnici: parlamentarno knjižnico in administrativno knjižnico zvezne vlade. V Izraelu prejemajo obvezni izvod kar tri knjižnice tega tipa: knjižnica Knesseta, knjižnica ministrstva za notranje zadeve in

ministrstva za izobraževanje. Nenazadnje pa v ZDA že samo ime Library of Congress govori o prvotnem namenu knjižnice.

V Avstriji so z novim zakonom o obveznem izvodu iz leta 1981 razširili pravico do obveznega izvoda. Poleg že omenjenih knjižnic in avstrijske nacionalke, ki prejemajo obvezni izvod s celotnega ozemlja Avstrije, prejema obvezni izvod 18 knjižnic. Te knjižnice prejemajo obvezne izvode le iz svoje regije. Med njimi so vse univerzitetne in deželne knjižnice (Landesbibliothek).

Zakoni v federalnih državah kot so Avstralija, Nemčija, Avstrija običajno predpisujejo manjše število obveznih izvodov za nacionalno knjižnico in večje število izvodov za knjižnice federalnih enot.

Med knjižnicami, ki prejemajo obvezni izvod, najdemo torej vse vrste knjižnic. Na prvem mestu so nacionalne knjižnice, sledijo univerzitetne knjižnice in knjižnice državnih organov in na koncu velike regijske knjižnice. Seveda pa vse knjižnice nimajo pravice do vseh obveznih izvodov ali do enakega števila le-teh.

6 ŠTEVILO OBVEZNIH IZVODOV

Tako kot je v splošnem nemogoče določiti tip knjižnice, ki prejema obvezni izvod, tako je tudi nemogoče točno določiti idealno število izvodov.

V praksi pa se število izvodov spreminja od države do države. Spreminja se glede na vrsto knjižnice, ki ima pravico do obveznega izvoda, glede na vrsto gradiva in končno tudi glede na zavezanca.

Gledano teoretično bi bilo idealno število izvodov 2. En izvod bi zadoščal za izdelovanje nacionalne bibliografije, drug izvod pa bi bil arhivski.

Izkušnje druge svetovne vojne in dogajanje v naši neposredni soseščini pa kažejo, da knjižnic ni mogoče zaščititi pred posledicami vojnih spopadov. Usodi srbske nacionalke med drugo svetovno vojno in požig Nacionalne biblioteke Bosne in Hercegovine sta dovolj zgovorna razloga zato, da je en arhivski izvod premalo. Arhivski izvoda naj bi bila torej vsaj dva, hraniti pa bi ju bilo treba na dveh ločenih mestih.

Publikacija International Congress on National Bibliographies predpisuje tri izvode, kot tisto optimalno število, ki je še sprejemljivo za zavezanca in ki obenem zadošča knjižnicam¹¹.

¹¹ International Congress on National Bibliographies. - Paris : UNESCO, 1977, str.34.

Obvezni izvod ima poleg ohranjanja kulturnih vrednot nekega naroda tudi drugečisto konkretno uporabne funkcije. Kot že rečeno služi izdelavi nacionalne bibliografije, omogoča raziskovalno dejavnost in splošno dostopnost publikacij, nadzor nad avtorskimi pravicami, zamenjavo gradiva med knjižnicami ipd. Več kot je funkcij, ki naj bi jih opravljal obvezni izvod, večje je tudi število publikacij, ki jih bo moral zavezanec predložiti.

ZDA v svojem zakonu o zaščiti avtorskih pravic zahtevajo le dva izvoda publikacij. Tako nizko število je v Evropi prej izjema kot pravilo. Danska pozna 3 obvezne izvode, Francija 5 oz.4, Velika Britanija in Finska 6, Švedska in Norveška 7, Avstrija 11 oz. 7, Islandija 12, Portugalska 13, Albanija 15, Bulgarija 18, itd...

Visoko število obveznih izvodov ima tudi Poljska, ki ima kar 11 nacionalnih depozitarnih knjižnic. Tem je treba prišteti še 15 regionalnih depozitarnih knjižnic, ki prejemajo izvode iz svoje regije. Število obveznih izvodov je torej najmanj 12.

Število obveznih izvodov se le redko pokriva s številom depozitarnih knjižnic.

Zasledila sem le en predlog zakona, ki terja od zavezanca en sam izvod. Ta predlog je sad izjemne situacije na Nizozemskem. Kot sem že omenila je Nizozemska s podpisom Bernske konvencije ukinila svoj obvezni izvod. Danes si knjižničarji prizadevajo za sprejem zakona o obveznem izvodu. Na osnovi dogovora med založniki in knjižnico, pošiljajo založniki po en izvod vsake publikacije kraljevi knjižnici v Haagu. Približno 60% teh izvodov pošiljajo založniki zastonj, ostalih 40% pa mora knjižnica plačati.

Švica nima zakona o obveznem izvodu. Bibliotheque Nationale Suisse prejema publikacije na osnovi sporazuma z dvema založniškima organizacijama: Schweizerische Buchhaendler und Verleger Verein in Societe des libraries et la Suisse romanole. Člani pošiljajo en izvod takoj po tisku, lahko pa dobijo tudi kompenzacijo.

Kot že rečeno lahko navedemo le okvirno število obveznih izvodov. Število izvodov v okviru enega zakona je odvisno od tipa knjižnice, od vrste gradiva in od zavezanca.

Obvezni izvod lahko knjižnice prejemajo avtomatično ali pa na osnovi zahtevka. V državah, kjer je zavezanec založnik imajo knjižnice, ki prejemajo obvezne izvode različne statuse. Če spet vzamem za primer britanski zakon: British Library kot nacionalna knjižnica prejema avtomatično le en izvod vsake publikacije direktno od založnika. Ostale knjižnice prejmejo svoj izvod šele na podlagi zahteve. Podoben sistem pridobivanja obveznega izvoda imata tudi Danska in Norveška. Velika prednost pri tem sistemu je, da knjižnice dobijo res le tisto gradivo, ki ga potrebujejo. Žal podobnih določb ni mogoče uveljaviti v zakonih, katerih glavni zavezanec je tiskar (Tiskar odda izgotovljeno število izvodov založniku in jih ne hrani).

Drug dejavnik, ki dol variabla pri številu obveznega izvoda je vrsta gradiva. Avstrija določa različno število periodičnih (9) in drugih publikacij (5). Pri nas je podobno s posebnim knjižničnim gradivom (11), internimi publikacijami (2) in uradnimi publikacijami. Uradne ali vladne publikacije so sploh pogosta izjema. Pri nas naj bi se število določilo vsako leto znova, v praksi pa od založnikov prejemamo po petnajst izvodov (kot dodatek k obveznim dvaindvajsetim izvodom, ki jih prejmemo od tiskarja).

Veliko zakonov o obveznem izvodu se nanaša na več zavezancev obenem. Pri norveškem in francoskem zakonu, ki zahtevata obvezni izvod od tiskarja in založnika obenem, je različno število izvodov, ki jih mora dostaviti zavezanec.

7 ZAVEZANCI

Zakoni o obveznih izvodih zavezujejo založnike, tiskarje, nosilce avtorskih pravic, uvoznike, distributerje in druge.

Pogosto se zgodi, da se v enem zakonu znajde več zavezancev. Naj začnem kar pri slovenskem zakonu: Načeloma je zavezanec tiskar. Založnik je zavezanec le v primeru, če naroči izdelavo publikacije zunaj države. Če gre za uradne publikacije, pa so zavezanci "družbeno-politične skupnosti", tj. upravni organi države, regij in občin. Podobno zakonodajo ima Norveška. Pri naših sosedih Avstrijcih je slika obrnjena: glavni zavezanec je založnik, a v primeru, da je knjiga tiskana za tujo založbo, je zavezanec izvajalec.

Dodatni zavezanci se večinoma pojavijo v primeru, ko hoče zakonodajalec dobiti gradivo s področij, ki ne spadajo pod jurisdikcijo neke države. Tako so lahko zavezanci tudi avtorji, kadar izdajajo svoja dela izven matične države. Zakon se lahko nanaša tudi na uvoznika, če uvaža knjige, ki izpolnjujejo pogoje za nacionalno zbirko (Velika Britanija, Norveška).

Poseben primer so zakoni, npr. norveški in francoski, ki zahtevajo obvezni izvod od dveh zavezancev istočasno: od tiskarja in od založnika. S tem se zmanjša možnost izpadaobveznega izvoda. Razumljivo pa je, da tak sistem dvojnega zavezanca funkcionira le z obsežno administracijo, saj je že samo evidentiranje in informiranje zavezancev nadvse zamudno in obsežno opravilo. Žal nisem zasledilačlankov, ki bi obravnavali take zakone z vidika stroškov njihove realizacije.

Težko se je odločiti, kateri zavezanec je ustrežnejši. Jasno je, da imajo države z razvito založniško tradicijo za zavezanca založnika (npr. Nemčija). Ključno vlogo pri tem igra tradicija, saj se zavezanca menja le redko.

Če pogledamo z zornega kota izvajalcev in uporabnikov zakona vidimo, da ni idealnega zavezanca:

- zakon, ki obvezuje nosilca avtorskih pravic, izpušča gradivo, ki izide brez oznake copyrighta: dnevnik, uradne publikacije, interne publikacije, dragocene bibliofilske izdaje, ipd...; po drugi strani pa tak pristop vsaj deloma skrči količino balastnega gradiva,
- zakon, ki obvezuje založnika, ima spet druge pomanjkljivosti: dobro deluje pri afirmiranih založnikih, medtem ko imajo knjižnice velike probleme z malimi založniki in pogosto pride do izpada pomembnega gradiva (npr. siva literatura),
- nesporna prednost zakona, ki ima za zavezanca založnika, je tudi možnost, da knjižnice naročajo obvezni izvod po želji in tako po nepotrebnem ne obremenjujejo svojih fondov,
- tiskar¹² kot zavezanec je idealna rešitev le na prvi pogled: dotok za knjižnice nezanimivega gradiva je sicer mogoče omejiti z natančno definicijo gradiva, ki ga zakon zahteva in s pazljivo navedenimi izjemami. Problem so periodične publikacije. Založniki lahko - in to se v praksi tudi dogaja - tiskajo vsako številko pri drugem tiskarju.

Neglede na to kdo je zavezanec pa ugotavljajo vse knjižnice, ki imajo pravico do obveznega izvoda, velik izpad gradiva. V Nemčiji ocenjujejo, da jim zavezanci zamolčijo 20-30.000 enot letno. Tudi v Veliki Britaniji se giblje ocena o nedostavljenem gradivu okoli 20.000 enot letno (2% dotoka), po bolj pesimističnih ocenah pa naj bi izgubili kar 7% gradiva letno.

Knjižničarji povsod ugotavljajo, da je nadvse pomembna informiranost zavezancev o njihovih dolžnostih. Zato morajo obstajati ustrezno številčno in kadrovske zasedene službe, ki nadzorujejo dotok gradiva. Žal delavci, ki delajo v teh referatih ugotavljajo - povsod, ne le pri nas - da nimajo ustreznih mehanizmov, ki bi prisilili zavezance k izvajanju zakona. Ustrezna zakonsko utemeljena prisila tako ostaja še naprej izziv za vse pravnike, ki sodelujejo pri pripravi novih zakonov o obveznem izvodu.

8 GRADIVO

Gradivo, ki je predmet zakonov o obveznih izvodih, se spreminja glede na osnovni namen zakona. Danes, ko sta v ospredju izgradnja nacionalne zbirke in izdelava nacionalne bibliografije, se tema dvema kriterijema prilagaja tudi gradivo, ki ga vključuje obvezni izvod.

Države, ki imajo v veljavi stare zakone o obveznem izvodu, imajo težave s pridobivanjem gradiva na novih medijih. Zdi se, da je prav vrtooglavi razvoj nosilcev informacij glavni vzrok za spremembe zakonov v zadnjih petnajstih letih. Novi zakoni o obveznih izvodih tako skušajo biti čim bolj splošni, ko opredeljujejo gradivo:

¹² Če je druge zavezance razmeroma lahko definirati, pa je s "tiskarjem" drugače. Obvezni izvod že dolgo ne sestavljajo več le tiskane publikacije. S pospešenim razvojem različnih nosilcev informacij predvsem v zadnjih dvajsetih letih, je termin tiskar postal preozek. Ko uporabljamo izraz tiskar, imamo praviloma v mislih izdelovalca dokumenta, tj. posameznika ali organizacijo, ki materialno proizvede nek dokument, pa najsi bo to knjiga, revija, videokaseta, CD-rom ipd...

Francoski zakon iz leta 1992:

Art.1 er. - Les documents imprimés, graphiques, photographiques, sonores, audiovisuels, multimédias, quel que soit leur procédé technique de production, d'édition ou de diffusion, font l'objet d'un dépôt obligatoire ou de diffusion, dénommé dépôt légal, dès lors qu'ils sont mis à la disposition d'un public.

*Les progiciels, les bases de données, les systèmes experts et les autres produits de l'intelligence artificielle sont soumis à l'obligation de dépôt légal dès lors qu'ils sont mis à la disposition du public par la diffusion d'un support matériel quelle que soit la nature de ce support.*¹³

Norveški zakon iz leta 1989:

Section 4. What shall be deposited:

Documents that have been made available to the public shall be deposited as follows:

- documents of paper or a paper-like medium, microforms, and photographs in seven copies, - sound recordings, films, videograms, EDP documents, and combinations of these types of documents in two copies,*
- documentary recordings of broadcast material in one copy...*¹⁴.

Dokument definirajo v zakonu kot "one or more identical copies of a medium by which information is stored for subsequent reading, listening, showing, or transmission"¹⁵.

Zanimivo je, da avstrijski zakon iz leta 1981 praktično izloča neknjižno gradivo. Govori le o tiskih (Druckwerk), ki jih razume kot "ein Medienwerk, durch das Mitteilungen oder Darbietungen ausschliesslich in Schrift oder in Standbildern verbreitet werden"¹⁶.

Knjižnice so upravičene do mikrofilmov, ne pa do videogramov in fonogramov ter do publikacij na elektronskih medijih. Obenem so izgubile tudi pravico do uradnih publikacij. Zakon je naletel na številne kritike s strani knjižničarjev in po njihovem mnenju vsaj na področju izbora gradiva ni prinesel nobenih izboljšav.

Obstajajo trije splošno sprejeti kriteriji za gradivo, ki so eksplicitno ali implicitno vgrajeni v vse zakone:

- kriterij večjega števila izvodov,

Zakoni se praviloma ne nanašajo na gradivo, ki ni razmnoženo. So pa tudi izjeme:

britanski zakon npr. zahteva deponiranje neizdanih dramskih tekstov (avtorska pravica!).

¹³ Francoski zakon o obveznem izvodu: Loi No.92-546 20 juin 1992 relative au dépôt légal (1). Journal officiel de la République Française, 23. juin 1992.

¹⁴Norveški zakon o obveznem izvodu: Proposition No.52 (1988-89) to the Odelsting: Act concerning the legal deposit of generally available documents.

¹⁵Prav tam, str.5.

¹⁶ Avstrijski zakon o obveznem izvodu: Verordnung des Bundesministers fuer Justiz vom 4.Dezember 1981 ueber die Ablieferung und Anbietung von Bibliotheksstuecken nach dem Mediengesetz, Oesterreich, 1981, št.14.

- kriterij javnosti,

Praviloma morajo biti vse publikacije, na katere se nanaša zakon, namenjene javnosti. Kriterij javnosti pa se kljub temu da je deklariran praktično v večini zakonov, krši. Primer so interne publikacije in publikacije z oznako zaupno.

- kriterij vsebine,

Danes se nam na prvi pogled zdi samoumevno, da so predmet zakona vse publikacije neglede na njihovo trenutno vsebinsko ali umetniško vrednost. Problem ni tako preprost, kot se nam zdi na prvi pogled. Želja knjižničarjev po vsebinski selekciji gradiva je še vedno živa. V sedemnajstem stoletju na primer, je Sir Bodley Shakespearu prepovedal mesto na knjižnih policah oxfordske knjižnice. Še danes se moji kolegi sprašujejo, če ima pornografija pravico do enakega tretmaja kot ostalo gradivo. Drobni tiski pa so sploh tipičen primer, ki ilustrira aktualnost tega kriterija.

Kot že rečeno, določa osnovni namen zakona tudi vrste gradiva, ki so vključene v zakon o obveznem izvodu. Poglejmo, kako je to v ZDA, kjer je obvezni izvod del zakona o zaščiti avtorskih pravic.

Library of Congress zbira vse gradivo, ki izide v ZDA z oznako copyright. Gradivo, ki se lahko svobodno razmnožuje in je splošnega družbenega interesa, torej ni vključeno v obvezni izvod.

Gradivo, ki ga je treba predložiti, navaja Art.5, zakona iz leta 1909:

- a) *Books, including composite and cyclopedic works, directories, gazetteers, and other compilations.*
- b) *Periodicals, including newspapers.*
- c) *Lectures, sermons, addresses (prepared for oral delivery).*
- d) *Dramatic or dramatico-musical compositions.*
- e) *Musical compositions.*
- f) *Maps.*
- g) *Works of art; models or designs for works of art.*
- h) *Reproductions as a work of art.*
- i) *Drawings or plastic works of a scientific or technical character.*
- j) *Photographs.*
- k) *Prints and pictorial illustrations including prints of labels used for articles or merchandice.*
- l) *Motion-picture photoplays.*
- m) *Motion pictures other than photoplays¹⁷.*

Že na prvi pogled je jasno, da izbor gradiva ne ustreza kriterijem za nacionalno bibliografijo oziroma za nacionalno zbirko. Library of Congress, ki je sprva morala hraniti vse gradivo, je kmalu dobila pravico, da izbira gradivo po svoji presoji in

¹⁷Encyclopedia of library and information science, vol.6, str.37-38.

potrebah, ostalo pa ponudi drugim knjižnicam. Šele sprememba zakona iz leta 1976 uvaja tudi obvezni izvod za zvočne zapise.

Trije splošni kriteriji, ki jih vključujejo zakoni o obveznih izvodih, so za knjižnice še preširoki in dotok odvečnega gradiva se omejuje z zakonskimi členi, ki iz obveznega izvoda izločajo posebne vrste gradiva. Take izjeme so praviloma izdaje na različnih medijih. Npr.: Zakon zahteva obvezni izvod publikacije, ki je izšla v trdi vezavi v predpisanem številu izvodov. Kasnejših drugačnih izdaj, izdaj na mikrofišu, CD romu, zavezancu ni treba več poslati. Če pa ga zakon obvezuje tudi v tem primeru, je število izvodov lahko nižje.

Posebne pozornosti je v zakonih deležno tudi gradivo s posebnim statusom. To so interne publikacije, gradivo z oznako zaupno ali gradivo, ki ga je z zakonom prepovedano razširjati. Zavezanci tako gradivo pošiljajo v manjšem številu izvodov.

Problem zase pa so zelo drage publikacije (npr. enciklopedije, bibliofilske izdaje, faksimile). Obvezni izvod lahko predstavlja v takem primeru hudo breme za zavezanca. Glede tega nekateri zakoni nudijo možnost kompenzacije. To pomeni, da mora knjižnica, ki ima pravico do obveznega izvoda, zavezancu nadoknaditi del stroškov za obvezni izvod. Kritična točka pri tem je definicija "drage" publikacije. Neka publikacija je lahko za majhnega založnika hud finančni zalogaj, medtem ko je za velikega založnika ista cena v okviru poprečja. Obenem so zakoni pisani za daljša časovna obdobja in inflacija v roku 30-40 let razvrednoti vsako postavljeno ceno. Britanski kolegi, katerih zakon predpisuje kompenzacijo, opozarjajo na te slabosti.

Za zakon je predvsem pomembno, da so kriteriji za publikacije natančno postavljeni, prav tako morajo biti nedvoumno specificirane tudi izjeme, da ne bi kasneje prišlo do nesporazumov in izmikanj.

Na tem mestu bi rada odprla tudi vprašanje kvalitete gradiva. Pri tem ne mislim na splošno kvaliteto izvodov, saj je jasno, da morajo biti prvorazredni (mimogrede: zakon vseeno mora vsebovati tako določbo, saj se neredko zgodi, da nam tiskarji namenoma pošiljajo makulturne izvode), temveč na kvaliteto papirja. Pred leti smo v Sloveniji že začeli z akcijo za tiskanje obveznih izvodov na brezislinskem papirju. Takih odločb o kvaliteti gradiva sicer drugje nisem zasledila, bi pa kazalo ob tej priliki razmisliti tudi o tem.

9 ZBIRANJE OBVEZNEGA IZVODA

Obvezne izvode pošilja zavezanec brez izjeme na lastne stroške knjižnici oz. ustanovi zadolženi za zbiranje obveznega izvoda. V tej točki soglašajo vsi zakoni, ki sem jih imela v rokah. Ločijo pa se v naslednjih pomembnih postavkah:

- časovni rok, v katerem je treba publikacijo odposlati,
- ustanove, ki zbirajo obvezni izvod,
- nadzor dotoka in sankcioniranje.

9.1 Časovni rok

Časovni rok, v katerem je treba dostaviti publikacijo, je zelo različen, skoraj vsaka država ima svojo rešitev:

Italija, Luxemburg, Španija: pred distribucijo,
 Slovenija: takoj po izdelavi izvodov,
 Nemčija: en teden po začetku distribucije,
 Avstrija: v roku enega meseca po začetku distribucije,
 Velika Britanija: en mesec po objavi,
 ZDA: v roku treh mesecev po objavi,
 Švedska: knjige tiskane v četrtletju v roku enega meseca po izteku četrtletja,
 Norveška, Danska: dvakrat letno.

Dolgičasovni roki, v katerih mora biti dostavljen obvezni izvod, so sicer ugodni za zavezanca, ne pa za knjižnico, ki te izvode uporablja. Če je časovni rok predolg, se zmanjša možnost uspešnega reklamiranja. Knjiga je lahko že razprodana. V primeru, da moramo zavezanca zaradi neizpolnjevanja obveznosti tožiti, pa lahko prekršek celo zastara, preden začnemo s postopkom.

Če knjižnica na osnovi obveznega izvoda izdeluje bibliografijo ali centralno katalogizacijo, lahko dolgi dobavni roki povzročajo hude probleme. Tako tožijo danski knjižničarji, da prihaja gradivo na knjižne police z enoletno zamudo: veliko prepozno za izdelavo tekoče bibliografije. Pritožbe manjših knjižnic, da ne morejo postavljati že zdavnaj kupljenih knjig, ker nacionalka še ni vnesla bibliografskega opisa v vzajemni katalog pa še zdaleč niso le slovenska posebnost.

Rok naj bo torej razumno kratek in tako definiran, da ne bo dopuščal dvoumnih interpretacij. Slovenska definicija je v tem primeru neustrezna, saj na videz nedvoumna besedna zveza "takoj po izdelavi" pomeni za knjižničarja še isti dan, tiskar pa si lahko ta rok poljubno podaljša.

9.2 Ustanove, ki zbirajo obvezni izvod

Knjižnice, ki so upravičene do obveznega izvoda, ga lahko prejemajo neposredno ali pa prek drugih ustanov. Do leta 1990 so slovenski tiskarji pošiljali obvezni izvod javnemu tožilstvu in Narodni in univerzitetni knjižnici. NUK je obvezne izvode razpošiljala po Sloveniji in Jugoslaviji, nadzorovala dotok gradiva in izvajala reklamacije. V Avstriji pošiljajo založniki obvezni izvod direktno nacionalki in deželnim knjižnicam. Že tolikokrat omenjeni britanski zakon pozna drugačno rešitev: založniki pošiljajo en izvod

nacionalki, določeno število izvodov pa na zahtevo, ki mora biti posredovana v roku dvanajstih mesecev po izidu agenciji za avtorske pravice (Agency for Copyright Libraries). Agencija skrbi za naročanje, reklamiranje in distribucijo gradiva štirim oz. petim knjižnicam, ki imajo po zakonu enak status. NaŠvedskem dobijo vse knjižnice obvezne izvode direktno od tiskarja.

Zdi se, da je centraliziran sistem boljši. Nadzor nad dotokom in reklamiranje je cenejše. Reklamacije so seveda bolj uspešne, če jih izvajajo posamezne knjižnice. Knjižnice, ki prejemajo obvezni izvod z določenega področja, imajo nad njim boljši pregled, posebej še, če skrbijo za domoznansko zbirko. Centraliziran sistem zbiranja prinese s seboj tudi precejšnje stroške distribucije, ki bi jih sicer plačal zavezanec.

Že prej sem omenila probleme knjižnic, ki so vezani na centralno katalogizacijo obveznega izvoda. Verjetno so problemi nekoliko manjši, če je razdeljevanje obveznega izvoda centralizirano. Knjižnice dobijo knjigo praviloma šele potem, ko je leta že vnešena v centralni katalog.

9.3 Nadzor dotoka in sankcioniranje

Večina zakonov o obveznem izvodu poskuša že v sam zakon vgraditi varovala, ki bi zagotavljalačim bolj ažurno in dosledno izpolnjevanje zakona.

G.Pomassl predlaga dve rešitvi. Prva je naj bosta zavezanca tako založnik kot tiskar, druga možnost pa je vezava obveznega izvoda na določanje ISSN in ISBN številke, ali na kakšno drugo ustrezno oštevilčenje.

Nekatere države že poznajo take rešitve:

Na Norveškem in v Franciji si poskušajo pomagati z dvema zavezancema, ki morata istočasno poslati enoko gradivo. Vodi jih prepričanje, da je malo verjetno, da bi se zakonu izneverila oba zavezanca hkrati. V primeru, da eden od zavezancev zataji publikacijo, dobi knjižnica izvod od drugega zavezanca.

VŠpaniji so uzakonili zanimiv sistem obveznega izvoda, ki je vezan na obvezno številko ISBN in ISSN. Še pred tiskom morajo založniki priŠpanskem bibliografskem inštitutu (Instituto bibliografico Hispanico) zaprositi za številko ISBN in za številko depozita pri območni agenciji za obvezni izvod. Številki morata biti odtisnjeni na hrbtni strani naslovne strani. Brez tega sta razširjanje in prodaja prepovedana.

Belgija prav tako veže obvezni izvod na ISSN in ISBN številke. V Sovjetski zvezi pa dobi vsaka publikacija posebno številko.

Nemčija poskuša preverjati dotok gradiva s primerjanjem naslovnih lističev, ki jih nacionalni knjižnici pošiljajo druge knjižnice, ki imajo pravico do obveznega izvoda. Primerjava med fondoma knjižnic pokaže, katere publikacije je treba reklamirati.

Pri nas si poskušamo pomagati s kontroliranjem CIPa. V doglednem času po izdelavi CIPa naj bi publikacija prispela v knjižnico. Če je ni, je to znak za reklamacijo.

Zadnja dva primera seveda nista zakonsko predpisana. Z njima skušam le ilustrirati na kakšen način je mogoče nadzorovati dotok obveznega izvoda.

Sankcije, ki jih vsebujejo zakoni o obveznem izvodu, se omejujejo na globe. Izjema je le italijanski zakon, ki v izjemnih primerih omogoča tudi začasen odvzem licence proizvajalcu. Tako kot pri nas se tudi drugod knjižničarji le redko zatekajo k sodni izterjavi gradiva. Postopki so predolgi in predragi; knjigo je ceneje kupiti.

LITERATURA IN VIRI

1. Bell, Richard: Legal deposit in the United Kingdom, LIBER bulletin, 182, št. 18, str.44-47.
2. Bundesgesetz vom 12.juni 1981 ueber die Presse und andere publizistische Medien (Mediengesetz), Bundesgesetzblatt fuer die Republik Oesterreich, 1981, št. 122.
3. Encyclopedia of library and information science. - New York, 1971.
4. Groot, J.R.de: Legal deposit in the Netherlands, LIBER bulletin, 1982, št. 18, str. 41- 43.
5. Hasse Lager, Lise: Legal deposit in Norway and Denmark, LIBER bulletin, 198, št. 18, str. 22-24.
6. Humphreys, K. W.: Legal deposit in Italy, LIBER bulletin, 1982, št. 18, str. 31-37.
7. Jasion, T. Jan: The International Guide to Legal Deposit. - Aldershot : Ashgate, 1991.
8. Loi No.92-546 20 juin 1992 relative au depot legal (1), Journal officiel de la Republique Francaise, 23.juin 1992.
9. Lunn, Jean: Study on a model law for legal deposit : second draft. - (Ottawa : National Library, 1979).
10. Norveški zakon o obveznem izvodu: Proposition No.52 (1988-89) to the Odelsting: Act concerning the legal deposit of generally available documents.
11. Picard, Bertold: The central deposit copy in the Federal Republic of Germany, LIBER bulletin, 1982, št. 18, str. 25-30.
12. Verordnung des Bundesministers fuer Justiz vom 4.Dezember 1981 ueber die Ablieferung und Anbietung von Bibliotheksstuecken nach dem Mediengesetz, Oesterreich, 1981, št.14.
13. Zessner-Spitzenberg, Josef: Die Anbietungs- und Ablieferungspflicht von "Bibliotheksstuecken" nach dem Mediengesetz, LIBER bulletin, 1982, št.18, str. 9-15.

OBVEZNI IZVOD NA SLOVENSKEM OZEMLJU (1807-1941)

10 UVOD

V tem poglavju bi rada predstavila zakone, odloke, predpise in druge pravne akte, ki so v preteklosti veljali na slovenskih tleh. Obenem bi rada pokazala tudi vpliv, ki ga je imela knjižničarska stroka na tvorbo teh zakonov, njihovo uvajanje in izvajanje, ter kritiko teh predpisov.

Fraza, da Slovenci živimo na prepihu, na ozemlju, kjer se križajo interesi in vplivi velikih narodov in kultur, se je tudi pri tej raziskavi izkazala za kruto resnico. Začetek poglavja je tako postavljen v Avstrijsko cesarstvo, sledijo Ilirske province, pa Avstro-Ogrska monarhija, Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev oz. Kraljevina Jugoslavija, Socialistična Federativna Republika Jugoslavija in končno Republika Slovenija. Vsaka sprememba meja in političnega sistema prinese s seboj tudi spremembo zakonov in med njimi v prvi vrsti tudi spremembe določb o obveznem izvodu, ki so bile na našem ozemlju dobrih sto let (od leta 1852 do leta 1945) vključene v zakonu o tisku.

Odločbe o tisku se torej pri nas hitro menjajo. Še preden se v praksi uveljavijo določbe enega zakona, že jih izpodrinejo druge. Nekateri odloki so v veljavi le nekaj mesecev, drugi zdržijo cela desetletja. Najdlje so ostale v veljavi določbe avstrijskega zakona o tisku iz leta 1862 - vse do konca prve svetovne vojne.

To poglavje je vsebinsko razdeljeno na dva zgodovinsko pogojena dela:

- obvezni izvod v avstrijskem cesarstvu in Ilirskih provincah,
- obvezni izvod med prvo in drugo svetovno vojno.

11 OBVEZNI IZVOD V AVSTRIJSKEM CESARSTVU IN V ILIRSKIH PROVINCAH

Prvi odlok o obvezni oddaji tiskov, ki je veljaven v vsem Avstrijskem cesarstvu in torej tudi v slovenskih deželah, izide 2. aprila 1807. Leto kasneje dobi dunajska k.k.

Hofbibliothek pravico do obveznega izvoda z vseh področij cesarstva. Sledi cela vrsta odlokov, ki poskušajo izboljšati prvi odlok o obveznem izvodu.

Nemirna leta napoleonovih vojn seveda niso omogočala lahkega uveljavljanja zakonov. Leta 1809 zasedejo Francozi skoraj 2/3 slovenskega etničnega ozemlja in v Ilirskih provincah (Slika 1) razglasijo svojo zakonodajo - tudi kar se tiče obveznega izvoda.

11.1 ILIRSKÉ PROVINCE

Nova administrativno politična tvorba, ki je nastala s francosko zasedbo slovenskih in hrvaških dežel 14. oktobra 1809, prinese s sabo tudi nove določbe o obveznem izvodu. Maršal Marmont je z uredbo 27. julija 1810 ustanovil v Ljubljani glavno cenzuro za Ilirske province. Uredba se v slovenskem prevodu glasi:

Glavna cenzura s sedežem v Ljubljani mora poznati, voditi in nadzirati po vseh Ilirskih deželah stvari, ki so navedene v treh členih:

Člen I.

Vsaka knjiga in tiskovina z literarno snovjo, ki se natisne v v teh deželah ali se uvozi kot trgovski predmet, se mora predložiti glavni cenzuri, ki ji dovoli publikacijo in razpečavanje ali jo pa prepove po ukazu vlade, kateri o njej poroča. Da bi se pospešil uvoz, širjenje in natisk knjig, se izda vsakršno dovoljenje in se oproste knjige davka in pristojbin, samoče ne vsebujejo ničesar, kar bi kršilo dolžno spoštovanje do vladarja in vlade, npravnosti in vere. Od vsake knjige in tiskovine, ki se natisne v Iliriji, mora dati tiskar naprej po en izvod vsaki licejski knjižnici in predložiti potrdilo glavni cenzuri.

Člen II.

Gledališča in javne predstave v Iliriji nadzoruje in vodi glavna cenzura. Sporočiti se ji mora naprej, kaj se namerava predstavljati, da se dobi dovoljenje. Ona nadzoruje vsako gledališko predstavo.

Člen III.

Glavna cenzura bo skrbela za uredništvo uradnega periodičnega lista, ki bo prinašal vladne akte, politične in drugačne novice. Ta list bo izhajal po dvakrat na teden v dveh izdajah hkrati: ena v francoščini in nemščini, druga v italijanščini in ilirščini.¹⁸

Licejska knjižnica je torej za dobo približno treh let (Avstrija zasede Ilirske province leta 1812 in jih leta 1814 anektira) dobila pravico do enega izvoda vsakega tiska iz obsežnega področja, ki se je raztezalo od Koroške na severu, do Boke Kotorske na jugu.

Zavezanec je tiskar. Potrdilo o oddanem obveznem izvodu je treba predložiti cenzuri. Verjetno je bil to predpogoj za distribucijo.

Ilirske province zajemajo žal le dobro polovico slovenskega etničnega ozemlja, za ostalo slovensko ozemlje še naprej velja avstrijska zakonodaja.

V kratkem času se francoska oblast ni utrdila do te mere, da bi lahko zakone dosledno uveljavljavljala. Celó več! Iz korespondence direktorja glavne cenzure in inšpektorja javnih bibliotek Bartolomea Benincase je razvidno, da tiskarji uredbe niso upoštevali. B.

¹⁸ Tavzes, Janko: Slovenski preporod pod Francozi. Ljubljana, 1929, str.19.

Benincasa namreč 9.januarja 1811 piše generalnemu komisarju policije v Trstu, da od razglasa uredbe ni dobil še ničesar in da ne verjame, da v šestih mesecih ni izšla nobena knjiga.¹⁹

11. 2 AVSTRIJSKO CESARSTVO

Kot sem že omenila, je bil prvi odlok o obveznih izvodih, ki je zajemal vse slovenske dežele sprejet 2.aprila 1807 (Slika 2). Ta odlok je le eden izmed mnogih zakonov, naredb, aktov in inštrukcij, ki so v tem času urejali področje knjižničarstva. Pri tem ne gre le za kratka določila o ustanavljanju ali financiranju knjižnic, temveč za strokovno poglobljena navodila o njihovi organizaciji, vodenju, katalogih, izposoji itd... Dobro razvita knjižničarska stroka seveda ni mogla obiti določb o obveznem izvodu. Odločba iz leta 1807 se glasi:

*Da beinahe in allen Staaten eingefuehret ist, dass Buchhaendler und Buchdrucker von neuen Werken, welche von ihnen aufgelegt werden, ein, manchmal auch mehrere Exemplare zum Gebrauche der oeffentlichen Bibliotheken und zu anderen Absichten unentgeltlich abgeben muessen, die Last, welche dadurch den Verlegern aufgebuerdet wird, ganz unbedeutend, der hieraus fuer die oeffentlichen Bibliotheken erwachsende Vorteil aber nicht unwichtig ist. So hat die Landesstelle, in so weit es nicht etwa schon besteht, die Einleitung zu treffen, dass von jedem dortlandes im Drucke erscheinenden Werke an die Universitaets- oder Lizeal- Bibliothek ein Exemplar unentgeltlich abgegeben werde.*²⁰

Odločba torej predpisuje, da morajo knjigotržci in tiskarji, seveda na račun založnika (če prav razumem tekst nekoliko nejasnega dekreta) brezplačno oddati po en izvod vsakega natisnjene delo "deželni" univerzitetni ali licealni knjižnici.

Tako dobijo pravico do obveznega izvoda s področja slovenskih dežel naslednje knjižnice oz. njihove predhodnice:

- za Kranjsko:Študijska knjižnica v Ljubljani,
- za Štajersko: Univerzitetna knjižnica v Gradcu,
- za Koroško:Študijska knjižnica v Celovcu,
- za Goriško in Gradiščansko:Študijska knjižnica v Gorici,
- za Istro in Trst: erarični oddelek ljudske knjižnice v Trstu²¹.

¹⁹ Pivec-Stele, Melita: Ljubljanska Licealna biblioteka v dobi Ilirskih provinc (1809-1813). Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice, Ljubljana, 1974, str.49.

²⁰ Kropatschek, J.: Sammlung der Gesetze, welche in den saemtlichen k.k.Erblanden erschienen sind, Wien, 1792, Bd.1807, Nr.7402.

²¹ Grassauer, F.: Handbuch fuer Universitaets- und Studien- Bibliotheken, Wien, 1899, str. 268.

Leto dni kasneje izide za Slovence prav tako pomemben zakon, ki dunajski Dvorni knjižnici, predhodnici današnje Oesterreichische Nationalbibliothek, daje privilegij obveznega izvoda iz celotnega cesarstva. K.k. Hofbibliothek je prva in verjetno tudi zadnja knjižnica, ki je prejela obvezni izvod s vsega slovenskega ozemlja. Naša "nacionalka" ostane celih 110 let, do konca prve svetovne vojne.

Odlok iz 20. junija 1808:

Se. Majestaet haben zu befehlen geruhrt, dass den saemmtlichen in den k.k. Staaten neu aufgelegten und nachgedruckten Schriften, dann von Kupferstichen und Landkarten ein unentgeltliches Exemplar zum Gebrauche der k. k. Hofbibliothek, als einer gemeinnueglichen Anstalt, in Hinkunft abgeliefert werden solle.

*Die Landesstelle hat daher diesen hoechsten Befel saemmtlichen Buchhaendlern durch ihre vorgesesste Behoerde Kundzumachen und ihnen besten genaue Befolgung aufzutragen.*²²

Zakona sta bila sicer razglašena, pot do njune uveljavitve pa še dolga in trnova. Oblast se je očitno odzivala na številne strokovne pobude, popravke in predloge, saj v prvi polovici devetnajstega stoletja vsakih nekaj let izhajajo dopolnila navedenih odlokov. Ključno vlogo pri uvajanju in izpopolnjevanju zakona je imel prefekt dunajske Dvorne knjižnice grof Josef Maksymilian Ossolinski. Avstrijska bibliotekarka Johanna Thiel opisuje njegova prizadevanja v svojem referatu "Zur Geschichte des Pflichtexemplares im Kaisertum Oesterreich (1807 - 1827)"²³.

Grof Ossolinski je zasedel mesto ravnatelja Dvorne knjižnice leta 1809 in ostal na tem mestu vse do svoje smrti leta 1827. Že leta 1809 opozarja oblasti, da se zakon o obveznem izvodu ne izvaja in predlaga nekaj dopolnil. Po njegovem mnenju je treba pošiljati prve izdaje, ponovljene izdaje, ponatise v tujini založenih del, originalna dela ali njihove prevode neglede na to ali je v publikaciji navedeno mesto tiska ali ne, samo da je publikacija v resnici nastala v državi. Prav tako je treba pošiljati izvode periodičnih tiskov, monografij v več delih itd... Predlaga tudi, da vsak lastnik novih izdaj knjig, zemljevidov, bakrorezov, pa najsi bo to avtor ali založnik, ne sme prej dobiti pravice do prodaje, dokler ne odda obveznega izvoda območnemu cenzurnemu uradu.

Ker odlok o obveznem izvodu tega ni podrobneje določal, je morala Dvorna knjižnica plačevati poštnino za obvezne izvode, ki so prihajali iz province. Poštnina je lahko tudi nekajkrat presegala ceno poslanih knjig, zato predlaga Ossolinski in se pri tem sklicuje na Francijo (Sic!: smo leta 1811) in druge kultivirane evropske države, da bi bili lahko obvezni izvodi oproščeni poštnine. Za kršitelje zakona predlaga tudi globo v višini desetkratne vrednosti knjige, ki bi jo bilo treba nakazati Dvorni knjižnici.

Istega leta se ponovno pritožuje nad neizpolnjevanjem zakona. Posebej navaja Madžarsko, iz katere je do sedaj Dvorna knjižnica prejela le nekaj tam založenih latinskih knjig, knjig v madžarščini pa sploh ne.

²²Kropatschek, Bd 1808, Nr.8079.

²³Biblos, Jg.26 (1977), H.3, str.290-296.

Odlok z dne 23.februarja 1811 upošteva vse te predloge in jih uzakonja. V tem aktu se tudi prvič pojavi termin dolžnostni izvod: Pflicht-Exemplar.

Odlok predpisuje, da morajo vsi založniki literarnih ali umetniških del brezplačno poslati brezhiben izvod knjige (na boljšem papirju), zemljevida ali bakroreza Dvorni knjižnici. Šele na osnovi dokazila, da so odposlali obvezni izvod Dvorni knjižnici, smejo založniki prodajati svoje knjige in jih ponatiskovati. Ta obveznost velja tudi za dela natisnjena na Madžarskem, neglede na to ali so natisnjena v nemškem, latinskem ali madžarskem jeziku. Odredba se nanaša tudi načasopise kot so der Sammler, der Oesterreichische Beobachter, das Archiv fuer Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst, pa tudi na v Državni tiskarni natisnjeni Shematismus. Založniki morajo oddati obvezne izvode najbližjemu cenzurnemu uradu, ki jih na državne stroške dostavi Dvorni knjižnici.²⁴

Mesec dni kasneje 15.marca 1811²⁵, izide nov odlok, ki se nanaša na obvezni izvod za univerzitetne in licejske knjižnice. Odlok natančneje določa vrsto gradiva, ki ga morajo, v tem primeru neidentificirani zavezanci poslati knjižnicam. To so natisnjena dela, kamor spadajo tudičasniki inčasopisi in zemljevidi. Pri tem je treba paziti, da so izvodi za knjižnice dobro tiskani, oziroma da so natisnjeni na boljšem papirju.

13. februarja 1812²⁶ je tu spet nov odlok, ki se nanaša na Dvorno knjižnico:

Vsak prodajalec bakrorezov mora poslati dvorni knjižnici po en izvod vsakega izdanega bakroreza, preden ga začne prodajati. Pod izrazom bakrorez niso mišljena le umetniška dela kot npr. zgodovinski bakrorezi, portreti, krajine, slike živali, ornamenti, vinjete itd..., temveč tudi vse geografske karte in muzikalije. Trgovci z umetninami morajo od vseh navedenih zvrsti bakrorezov poslati dobro ohranjen in odtisnjen izvod, če je mogoče v barvah in brez teksta (v primeru, da je bakrorez vključen kot ilustracija v tekst). Zavezanci morajo v roku šestih mesecev poslati vse zaostale izvode Dvorni knjižnici. Za nove knjige in bakroreze je določeno, da jih morajo zavezanci oddati v roku štirih tednov, drugače bo gradivo odvezeto. Deželni uradi morajo poskrbeti, da se bodo določila izvajala.

Tudi predpis z dne 15. avgusta 1815 se nanaša le na Dvorno knjižnico:

Založnikičasopisov ne smejo prevzeti nobene objave novih del, bakrorezov, zemljevidov, če nimajo dovoljenja za izdajo, ki ga daje cenzurni urad province in za katerega je predpogoj obvezni izvod.²⁷

Do tega datuma potekajo predpisi za obvezni izvod za Dvorno knjižnico in za univerzne in licealne biblioteke ločeno. Pri tem lahko opazimo, da je bila skrb za zbirko Dvorne knjižnice neprimerno večja. Kakorkoli že, nov odlok z dne 1. oktobra 1815²⁸ združuje predpise o obveznem izvodu. Odslej veljajo vsi predpisi, ki so bili izdani za Dvorno

²⁴Goutta, Wilhelm Gerhard: Sammlung der saemmtlichen politischen und Justiz-Gesetze, Wien, 1814, Bd.4, Nro.44.

²⁵Goutta, Bd.4, Nro.73.

²⁶Goutta, Bd.6, Nro.47.

²⁷Goutta, Bd.10, Nro.175.

²⁸Goutta, Bd.10, Nro.220.

knjižnico, tudi za univerzitetne in licealne knjižnice, ki prejemajo obvezne izvode iz svojih dežel.

Z odlokom 4. novembra 1815²⁹ je obvezni izvod razširjen tudi na samozaložnike in na tuje pisatelje, ki svoja dela zalagajo v avstrijskem cesarstvu. Na novo zajame tudi litografije kot tudi gradivo v vseh novih tiskarskih tehnikah, ki jih bodo iznašli ("alle kuenftigen Druckerfindungen").

Vsebinsko je zdaj zakon o obveznem izvodu praktično zaključen in leta 1825 lahko v Instruction fuer die k.k. Universitaets- und Studienbibliotheken provisorisch erlassen mit Stud. Hof. Decrete vom 23. Juli 1825, o obveznem izvodu beremo:

Od vsakega dela, ki je natisnjeno v provinci, kjer obstaja knjižnica, ali izide v založbi knjigotržca iz te province je treba poslati po en izvod na boljšem papirju univerzitetni ali licejski knjižnici.

Ta obveznost velja tudi za vse brez spremnega teksta natisnjene zemljevide, bakroreze, litografije in sploh za vse v katerikoli tehniki natisnjene literarne produkte, ter tudi za vse vrste bakrorezov, ki so natisnjeni v tekstu. Če je mogoče, je treba poslati bakrorez, odtisnjen brez teksta in v barvah.

Za izvrševanje naredbe skrbijo provincialni cenzurni uradi³⁰.

Taka skrb zakonodajalca je seveda morala tudi v praksi obrodit sadove. Naslednik Grofa Ossolinskega ugotavlja leta 1827, da se je dotok obveznega izvoda izboljšal. Redno so ga pošiljali s cenzurnih uradov nemških dežel, Galicije, Lombardije in Benečije, ne pa iz Madžarske in Sedmograškega³¹.

Do konca stoletja izide še več predpisov, ki se nanašajo na obvezni izvod in ki določajo vlogo knjižnic pri nadzoru in izterjavi obveznega izvoda.

Uradne publikacije postanejo predmet obveznega izvoda leta 1823. Dvorna in državna tiskarna je od tega leta naprej dolžna pošiljati obvezne izvode vseh svojih tiskov.

Najbolj pomemben zakon, ki je nastal v devetnajstem stoletju in ki se nanaša na obvezni izvod, je seveda zakon o tisku z dne, 17. decembra 1862³². Oglejmo si ga natančneje:

Na obvezni izvod se nanašajo 4., 7., 9. in 18. člen tega zakona.

Zakon se nanaša na vse tiske, ki so namenjeni za prodajo in so založeni ali natisnjeni znotraj meja. Termin tisk je posebej definiran in predstavlja po tem zakonu vse izdelke umetnosti in literature, ki so razmnoženi z mehničnimi ali kemičnimi sredstvi.

Dolžnost izvzema, če uporabim moderno terminologijo, interne publikacije in drobni tisk, ali kot je navedeno v zakonu: "... welche lediglich den Beduerfnissen des Gewerkes und Verkehres oder des haeuslichen und gefelligen lebens zu dienen bestimmt sind, wie:

²⁹Goutta, Bd.10, Nro. 251.

³⁰Grassauer, str. 206.

³¹Thiel, Johanna. Zur Geschichte des Pflichtexemplares im Kaisertum Oesterreich (1807-1827), Biblos, Jg.26(1977), H.3, str.290-296.

³²Reichs-Gesetz Blatt fuer das Kaiserthum Oesterreich, Jg. 1863, 4.del, str.145-156.

Formulare, Preiszettel, Visitenkarten...". Publikacije je treba poslati v osmih dneh po izvidu. Zavezanec je založnik, tiskar pa le v primeru, če leta tiska za tuje založnike ali, če je založnik v knjigi napačno naveden ali pa je ta podatek sploh izpuščen. Obvezni izvod po tem zakonu prejemajo:

- Državno ministrstvo,
- Policijsko ministrstvo,
- Dvorna knjižnica,
- univerzitetna ali deželna knjižnica upravne enote,

v primeru pa, da gre za periodiko, je treba poslati še en izvod

- vodstvu upravne enote, v kateri je publikacija izšla.

Po zakonu je treba torej pošiljati 4 oz. 5 izvodov vsake publikacije.

Zakon o tisku navaja tudi definicijo periodične publikacije in pri tem opozarja, da sem ne spadajo monografije v več zvezkih. Pošiljke obveznega izvoda so oproščene poštnine. Za zelo drage publikacije dopušča zakon tudi možnost kompenzacije. Če zavezanec zakona ne izpolnjuje, je dolžan plačati globo in seveda predložiti obvezni izvod.

Pred seboj imamo končno popolnoma moderen zakon o obveznem izvodu. Njegove določbe najdemo še danes v večini veljavnih zakonov. Zakon velja seveda za vse slovenske dežele: Kranjsko, Štajersko, Koroško, Primorsko z Gorico, Trstom in Istro.

In kako so ta zakon izvajali v slovenskih deželah in še posebej na Kranjskem? Slabo! Leta 1879 prejme ljubljanska Licejska knjižnica 108 enot obveznega izvoda, Celovška 51, Gorica 20, graška univerzitetna knjižnica pa 127. Podatki ilustrirajo splošno nerazvitost slovenskih dežel, saj istega leta univerzitetna knjižnica v Pragi prejme kar 1668 enot³³.

Konrad Stefan v svoji zgodovini ljubljanske študijske knjižnice³⁴ ugotavlja, da ljubljanska knjižnica z obveznim izvodom ni veliko pridobila. Zavezanci zakona ne izpolnjujejo, večina obveznega izvoda pride v knjižnico šele na osnovi reklamacije. Publikacije tudi niso posebno dragocene, saj do zaključka pregleda ni našel nobene, za katero bi bila potrebna odškodnina.

Stefan vidi predvsem dve prednosti obveznega izvoda. Z njim je knjižnica dobila status deželne knjižnice, posebno vrednost pa vidi v tem, da obvezni izvod prinaša gradivo za raziskavo socialnega in kulturnega življenja na Kranjskem.

12 OBVEZNI IZVOD NA SLOVENSKEM MED OBEMA VOJNAMA

Po koncu prve svetovne vojne dobimo Slovenci prvo slovensko odredbo o obveznem izvodu (Slika 4):

Poverjenstvo za notranje zadeve Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki po prvem decembru kot "verni tolmač slovenskega dela troedinega naroda" izreka zvestobo Njega veličanstvu

³³Grassauer, str.62-63.

³⁴Stefan, Konrad: Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k.k. Studien- Bibliothek, Ljubljana, 1907.

Kralju Petru in regentu Aleksandru, 16. decembra 1918 izda naredbo o obveznem izvodu³⁵. Sklicuje se na avstrijski zakon (sic!) iz dne 17. decembra 1862. Tiskarne morajo službeno dostavljati po 7 izvodov vsake za prodajo namenjene tiskovine, ki se založi in natisne na ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani. Obvezne izvode prejemajo:

- licejska knjižnica v Ljubljani,
- vseučilišna knjižnica v Zagrebu,
- vseučilišna knjižnica v Beogradu,
- knjižnica zgodovinskega društva v Mariboru,
- predsedništvo Narodne vlade SHS v Ljubljani,
- državno pravdnništvo,
- pristojno okrajno glavarstvo oz. pristojno policijsko ravnateljstvo.

Uredba je v veljavi le nekaj mesecev, saj jo že 5. julija naslednjega leta nadomesti uredba ministrskega sveta Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev³⁶.

Vsak tiskar na ozemlju kraljevine mora dati 3 izvode "vsake natisnjene stvari" in 4 izvode periodičnih političnih publikacij. Oddati jih mora v roku desetih dni od izida "na reverz" krajevni policijski oblasti. Namenjeni so naslednjim knjižnicam:

- Narodni biblioteki v Beogradu,
- Vseučiliški knjižnici v Zagrebu,
- Licejski knjižnici v Ljubljani,
- Ministrstvu za notranje zadeve pa le publikacije s politično vsebino.

Zanimiv je zahtevek, da mora dobiti Narodna biblioteka izvode na boljšem papirju. Prav tako ima pravico do prepovedanih spisov, ki jih drugi dve knjižnici očitno ne prejemata. Ta odredba je v veljavi polnih šest let, do izida Zakona o tisku leta 1925³⁷.

7.člen tega zakona se glasi:

"Tiskar mora, preden začne razširjati natisnjene novine in periodične spise, poslati od vsakih izmed njih po pet izvodov državnemu pravdniku, odnosno krajevnemu policijskemu (političnemu) oblastvu, ki obdrži en izvod zase, izroči enega narodni knjižnici v Beogradu, enega vseučiliški knjižnici v Zagrebu, enega licealni knjižnici v Ljubljani, enega pa oblastni državni ali javni knjižnici. Razširjanje se sme začeti, čim se ti izvodi izroče pristojnemu oblastvu."

V 70.členu tega zakona je navedena tudi kazen za kršitelje: 3000 dinarjev ali zapor do treh mesecev.

Pred seboj imamo značilen primer obveznega izvoda kot stranskega produkta nadzora tiska. Vsebinsko zajema vse elemente, ki sem jih opisala v prvem poglavju na primeru

³⁵Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, l.1, 1818, št.23.

³⁶Uradni list de`elne vlade za Slovenijo, l.1, 1919, št.123.

³⁷Zakon o tisku, Slu`bene novine kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, l.39, 1925, št.179.

italijanskega zakona: zavezanec je tiskar, gradivo je treba poslati pred distribucijo državnemu tožilcu, podobno je celo število obveznih izvodov in knjižnice oz. uradi, ki jih prejemajo.

Odločbe, ki se nanašajo na obvezni izvod, so v strokovnem pogledu velik in težko razumljiv korak nazaj. Vsaj za Slovence je to tudi prelom s tradicijo. V primerjavi z avstrijskim zakonom o tisku se v njem odraža popolna odsotnost knjižničarske stroke, saj je obvezni izvod za knjižnice v tem zakonu le stranski proizvod policijskega nadzora tiska.

Zakon o tisku z dne, 6. avgusta 1929³⁸ ne prinese za knjižnice nobenih novosti. Zanimiva sta le komentarja k sedmemu členu, ki v obliki razsodb ugotavlja, da za krivdo tiskarja zadostuje gola ugotovitev, da so se novine začele razširjati prej, kot je bilo državnemu tožilcu poslanih 5 izvodov. Oddaja na pošto ne pomeni začetka razširjanja, če za izvode niso plačane bile poštno storitve.

Izvajanje tako nedoslednega zakona je bilo v praksi očitno katastrofalno. Zelo kritično in prizadeto je o tem pisal Avgust Pirjevec v svojem delu *Knjižnice in knjižničarsko delo*. Ker odlomek jasno odsliekava stanje obveznega izvoda na Slovenskem med obema vojnoma, ga navajam v celoti:

Ko pa je izšel leta 1925 zakon o tisku, se je začel kaos, ki traja še danes. Sedmičen zakona o tisku namreč določa, "da mora tiskar, preden začne razširjati natisnjene novine in periodične spise, poslati od vsakega izmed njih po pet izvodov državnemu pravdnistvu odnosno policijskemu (političnemu) oblastvu, ki obdrži en izvod zase, izroči enega narodni knjižnici v Beogradu, enega vseučiliški knjižnici v Zagrebu, enega licealni knjižnici v Ljubljani, enega pa oblastni državni ali javni knjižnici". Po tiskovnem zakonu zadošča tedaj za nadzorstveno (politično, policijsko, cenzurno) oblast samo en izvod, ni jih treba več treh. Glavna sprememba pa se tiče vprašanja, od katerih tiskov morajo pošiljati tiskarne obvezne primerke. Po besedilu 7. člena imajo navedene knjižnice samo še pravico, da dobivajo obvezne izvode časnikov, časopisov in periodičnih tiskov. Vseh ostalih tiskov zakon sploh ne omenja več. Vendar so bili tiskarji tako širokogrudni, da so pošiljali po pet izvodov vseh tiskov pristojnemu državnemu tožilstvu, nekatere tiskarne pa so se ravnale po 7. členu tiskovnega zakona in po starih predpisih ter pošiljajo po pet, a večkrat tudi po deset izvodov vseh tiskov, ki jih pa knjižnice ne dobivajo v polnem obsegu in jih tudi ne dobiva Univerzitetna biblioteka v Ljubljani, akoravno je njena pravica do dolžnostnih izvodov stara že 130 let.

Državni tožilci namreč, ki so se krčevito držali črke tiskovnega zakona, so pošiljali upravičenim knjižnicam od prejetih obveznih izvodov samočasnike, časopise in periodica, vse druge tiske pa so si obdržali. Kje se zdaj te knjige hranijo, kdo jih ima, kako priti do knjig, ki so po našem pojmovanju dolžnostnih izvodov namenjeni javnosti, tega knjižničarji ne vedo. Vprašati pa se smemo tudi, kam gre peti izvod, namenjen "oblastni, državni ali javni knjižnici", ko je izvod za ljubljansko državno (študijsko, licejsko ali

³⁸Zakon o tisku, Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna, 1930.

"licealno") knjižnico tako še posebej naveden v zakonu? Ugotoviti moramo torej, da hrani po današnji praksi vsako državno tožilstvo najmanj dva izvoda vseh poslanih tiskov, ki ne spadajo med "novine in periodične tiske", zato ker jih knjižnicam ne razdelijo. Zakon o tisku velja zdaj že petnajsto leto, v teh 15 letih so si pridobila nekatera državna tožilstva, policijska ravnateljstva (že od leta 1918), banska uprava (od leta 1918) in prosvetni oddelek banske uprave iz dolžnostnih izvodov že prav lepe knjižnice. Vprašamo tedaj: Kje so te knjižnice, kdaj, kje in ob katerih urah so javnosti odprte? Obveznega pošiljanja vseh tiskov si niso izmislile knjižnice ali knjižničarji kot sekaturo za tiskarje in založnike, ta uredba je nastala v dolgih stoletjih, ustvarile so jo javne in znanstvene potrebe. Zaradi javnih in znanstvenih potreb jih tiskarji tudi pošiljajo, ne pa zato, da bi jih po raznih uradih zaklepal kak novodobni Argus, ki si domišlja, da je tudi bibliotekar, ali da bi jih državna tožilstva darovala v dobrodelne namene, n.pr. knjižnicam po kaznilnicah. Obvezni izvodi so javna dajatev, o njih je treba dajati javen račun in jih postaviti v javne knjižnice že zato, da se ne bo zbuval neopravičen sum, da se z njimi bogatijo privatne knjižnice anonimnih knjigoljubcev.

Ob vsem tem kaosu, ki je nastal zaradi člena 7. tiskovnega zakona, je nerazumljivo samo to, da tiskarji molčijo. Pošiljajo po pet do deset izvodov vsakega tiska, upravičene knjižnice jih dobijo ali tudi ne dobijo, nihče prav ne ve, kaj se z desetimi obveznimi izvodi godi, nihče ne vodi o njih računa, javni delavci ne vedo, kje bi si jih mogli ogledati - a tiskarji molčijo in tudi ves trud organizacije jugoslovenskih knjižničarjev, da bi dobili današnjim potrebam javnih znanstvenih knjižnic ustrezajoč zakon o dolžnostnih izvodih, še ni imel uspeha."³⁹

13 SKLEP

Obvezni izvod se zakonsko uveljavi na Slovenskem v začetku devetnajstega stoletja. Najprej za oddajo univerzitetnim in študijskim knjižnicam, leto dni kasneje pa še za dunajsko Dvorno knjižnico. Dvorna knjižnica je že prej uživala ta privilegij. S področja nemških dežel je začela prejemati obvezni izvod že leta 1624.

Funkcija prvega odloka je kulturno-izobraževalna, saj izrecno omenja obvezni izvod v zvezi z javnimi knjižnicami. Eksplicitno seveda noben odlok ne navaja smotrov, zaradi katerih je bil uveljavljen. Funkcije obveznega izvoda so se širile skladno z razvojem družbenih potreb in narodne zavesti.

Odloki, ki se nanašajo na obvezni izvod so le del obsežne in strokovno dovolj poglobljene zakonodaje, ki se je v začetku devetnajstega stoletja nanašala na knjižničarstvo. V osmih letih po prvem odloku lahko sledimo vrsti predpisov, ki so postopoma definirali gradivo, ki ga zajema obvezni izvod ter skušali kar najbolj

³⁹Pirjevec, Avgust: Knjižnice in knjižničarsko delo. Celje, 1940, str. 322-324.

inteligentno zagotoviti izvajanje tega zakona (obvezni izvod je pogoj za distribucijo, ponatiskovanje in oglašanje gradiva). Z odloki leta 1815 je zakon o obveznem izvodu vsebinsko zaključen. Razmeroma hitro definiranje problemov in pojmov ter neposredna zakonska uveljavitev strokovnih predlogov kaže na velik angažma knjižničarjev na eni in izjemen posluš oblasti na drugi strani.

Odrto ostaja vprašanje, zakaj so se določbe o obveznem izvodu leta 1852 znašle v zakonu o tisku. Viharno leto 1848, ki leži v ozadju tega zakona, ne more biti edini razlog. Verjetno je že prej vzporedno z obveznim izvodom za knjižnice obstajal tudi cenzurni izvod : hipoteza, ki bi jo bilo zanimivo preveriti z analizo cenzure v Avstrijskem cesarstvu.

Zakon o tisku iz leta 1862 torej predpisuje tudi dva cenzurna izvoda. V strokovnem pogledu so določbe, ki se nanašajo na obvezni izvod dobro izpeljane. Odlična je definicija tiska ("... vsi izdelki umetnosti in literature, ki so razmnoženi z mehničnimi ali kemičnimi sredstvi.."), ki je aktualna še danes, saj zajema celoten spekter publikacij od knjig pa do CD-romov.

Obdobje med obema vojnoma pomeni, vsaj kar se tiče zakona o obveznem izvodu, za knjižnice hudo nazadovanje. Razcvet obveznega izvoda se začne šele po drugi svetovni vojni. Zakon o obveznem izvodu je spet samostojen in izločen iz zakona o tisku. Osrednje mesto pri oblikovanju zakona spet dobi stroka in zakon se začne tudi v praksi dosledno izvajati.

Edina knjižnica, ki je v zgodovini obveznega izvoda zajemala obvezni izvod s celotnega slovenskega etničnega ozemlja, je dunajska Dvorna knjižnica, predhodnica današnje Oesterreichische Nationalbibliothek. Današnja Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani je edina knjižnica na slovenskem ozemlju, ki obvezni izvod prejema že vse od leta 1807. Ker je bila po statusu deželna knjižnica za Kranjsko, se lahko nadejamo, da so v njenih fondih do leta 1918 le obvezni izvodi s tega področja. Obvezni izvod z drugih slovenskih pokrajin je po tem letu ostal zunaj državnih meja v katere je bil vključen pretežni del slovenskega ozemlja: v Avstriji (Dunaj, Gradec) in v Italiji (Gorica, Trst).

Ilirske province, ki so v začetku devetnajstega stoletja močno razširile ozemeljsko pristojnost ljubljanske licejske knjižnice, so v praksi prej predstavja moteč element pri celostnem uvajanju zakona o obveznem izvodu na slovenskem ozemlju kot pa pridobitev za knjižnico. Že omenjeno opazko glavnega cenzorja Benincase o dotoku gradiva lahko dopolnim tudi z izjavo g. Vienneya, glavnega intendanta za Civilno Hrvaško, ki pravi, "da bi bil zelo vesel, ko bi se mogle Benincasove funkcije (tj. funkcije glavnega cenzorja - op. avtorja) raztegniti tudi na to pokrajino, a žal ne pozna ta dežela ne literature, ne gledališč, ne knjigarn, ne literarnih publikacij"⁴⁰.

⁴⁰Tavzes: str.33.

Koliko gradiva je bilo v tem času sploh natisnjena in koliko ga je na osnovi zakona o cenzuri prišlo v licealno biblioteko? Točen odgovor bi nam dala le primerjalna analiza tiska v slovenskih deželah in dejanskega dotoka gradiva v knjižnico. To ne velja le začas Ilirskih provinc, temveč za celotno obdobje do konca druge svetovne vojne. Glede na opombe in mnenja sodobnikov o izpolnjevanju določb o obveznem zakonu pa lahko sklepam, da je bil obvezni izvod vse do konca druge svetovne vojne le postranski vir za pridobivanje gradiva. Šele po letu 1945, ko je zakon o obveznem izvodu spet postavljen na strokovne temelje in ko zavezanci redno izpolnjujejo zakonske določbe, dobi lahko obvezni izvod tiste moderne funkcije, ki se nam danes zdijo samoumevne: postane osnoven način zbiranja gradiva za nacionalno zbirko in temelj za izdelavo nacionalne bibliografije.

Po prvi svetovni vojni je slovensko etnično ozemlje razdeljeno med štiri države. Italijo, Avstrijo, Madžarsko in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Obvezni izvod z okrnjenega slovenskega ozemlja (tudi z okrnjene Kranjske, če že hočemo) se sicer spet steka v licejsko knjižnico, vendar dobra tretjina slovenskega ozemlja ostaja zunaj meja. Obenem pa dobi licejska knjižnica pravico do obveznega izvoda s celotnega področja nove države.

Po drugi svetovni vojni se razmere bistveno spremenijo. Slovensko ozemlje, ki ga zajema zakon, je v primeru s Kraljevino Jugoslavijo precej večje, znotraj republike pa dobijo pravico do obveznega izvoda vse "regijske" knjižnice. Z močnim razvojem tiskarske industrije, je obvezni izvod prevzel prvo mesto med načini pridobivanja gradiva. Leta 1990 pridobi NUK 20.381 knjig in od tega jih kar 16.925 odpade na obvezni izvod.

Z razpadom Jugoslavije se tudi za Slovence konča zlata doba obveznega izvoda. Dotok obveznega izvoda iz bivših republik postopoma usahne. Leta 1993 je z odločbo Ministrstva za kulturo, ki predlaga le še 16 obveznih izvodov za kritje slovenskih potreb, tudi s slovenske strani formalno ukinjen.

LITERATURA IN VIRI

1. Goutta, Wilhelm Gerhard (ur.): Sammlung der saemmtlichen politischen und Justiz-Gesetze. - Wien, 1814.
2. Grassauer F.: Handbuch fuer Universitaets- und Studien- Bibliotheken. - Wien, 1899.
3. Kropatschek, J. (ur.): Sammlung der Gesetze, welche in den saemtlichen k.k.Erblanden erschienen sind. - Wien, 1792.
4. Pirjevec, Avgust: Knjižnice in knjižničarsko delo. Celje, 1940.
5. Pivec-Stele, Melitta: Ljubljanska licealna biblioteka v dobi Ilirskih provinc (1809-1813). - Zbornik NUK I, Ljubljana 1974, str. 49-52.
6. PressGesetz vom 17. december 1862, Reichs-Gesetz - Blatt: fuer das Kaiserthum Oesterreich, Jg.1863, 1863.
7. Pugelj, Viktorija: Obvezni izvodi v povojni slovenski knjižničarski praksi. - Ljubljana, 1983.
8. Stefan, Konrad: Geschichte der Entstehung und Verrwaltung der k.k. Studien-Bibliothek in Laibach. - Ljubljana, 1907.
9. Tavzes, Janko: Slovenski preporod pod francozi. - Ljubljana, 1929.
10. Thiel, Johanna: "Zur Geschichte des Pflichtexemplares im Kaisertum Oesterreich (1807 -1827). - Biblos, Jg.26, 1979, H.3.
11. Uradni list deželne vlade za Slovenijo, l.1, 1919, št.123.
12. Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, l.1, 1818, št.23.
13. Zakon o tisku . - Ljubljana : Jugoslovanska knjigarna, 1930.
14. Zakon o tisku, Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, l.39, 1925, št.179.